

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ”

ШАТЕРНИКОВ Микола Іванович - аспірант Харківського національного університету
внутрішніх справ

УДК 347.97/.99

Рассмотрены существующие в правоведении взгляды на содержание и сущность понятия “правовые основы”, акцентировано внимание на его составляющих: “основы” и “право”. Отмечено, что категория “основы” является определяющей составляющей исследуемого явления и предусматривает его основоположность, общетеоретическую важность. Выяснено, что “право”, как характеризующая составляющая, является сложным и многогранным понятием, используется для обозначения многих аспектов общественной жизни. Отмечено, что в рассматриваемом случае категория “право” имеет объективный характер, так как не зависит от волеизъявления хозяйственных судов, а походит из правовых предписаний. Предоставлено авторское видение сущности понятия “правовые основы деятельности хозяйственных судов”.

Ключові слова: засади, право, суб'єктивне право, нормативно-правовий акт, законодавство, правові засади, господарські суди.

Постановка проблеми

Ефективність будь-якої легітимної діяльності напряму залежить від того, наскільки ефективно вона врегульована нормами права. Складність, неузгодженість законодавства, за допомогою якого здійснюється регулювання відповідних суспільних відносин, не сприяє їх належному розвитку, викликає труднощі під час реалізації суб'єктивних прав, свобод та інтересів їх учасників, ускладнює виконання поставлених перед компетентними органами завдань і функцій. Не є

виключенням і господарські суди. Слід зазначити, що практика свідчить – на сьогодні однією з основних проблем, що зменшує ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності (як фізичних, так і юридичних осіб), є недосконале законодавство в цій сфері, його заплутаність і неузгодженість, що обумовлює актуальність обраної тематики представленої наукової статті.

Стан дослідження проблеми

Зазначимо, що окремі аспекти вищевказаної проблеми були предметом дослідження в наукових працях таких учених-правознавців, як: В. Б. Авер'янов, В. П. Базов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, А. І. Берлач, В. М. Бевзенко, В. М. Гарашук, І. П. Голосніченко, В. М. Горшеньов, Є. В. Додін, Р. А. Калужний, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Р. С. Мельник, О. В. Негодченко, В. І. Олєфір, В. Ф. Опришко, М. Ф. Орзіх, Р. С. Павловський, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, П. М. Рабинович, О. П. Рябченко, А. О. Селіванов, О. Ф. Скакун, І. Х. Темкіжев, М. М. Тищенко, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, М. І. Цуркан, В. М. Шаповал, В. К. Шкарупа та інші. Зазначені вище науковці зробили значний внесок у розв'язання проблематики діяльності органів судової влади. Вироблені ними рекомендації та теоретичні положення служать як визначенню й розв'язанню теоретичних проблем діяльності судових органів, так і спрямовані на вдосконалення чинного національного законодавства. Разом із тим у

зв'язку зі стрімким оновленням чинного національного законодавства, за допомогою якого здійснюється правова регламентація правовідносин, пов'язаних зі здійсненням господарського судочинства, заявами компетентних осіб вищих державних органів про реформування органів судової влади, необхідним є дослідження його сучасного стану, що не може бути здійснено поза встановленням сутності такої правової категорії, як "правові засади діяльності господарських судів". А тому **метою представленої наукової статті** є визначення сутності зазначеної вище правової категорії.

Виклад основного матеріалу

Як впливає зі змістовного навантаження досліджуваного поняття, воно утворено, зокрема, із поєднання таких складових, як "правові" та "засади". При цьому слід зазначити, що слово засади в сучасній українській мові тлумачать як основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; спосіб, метод здійснення чогось [1, с. 419]. Окрім цього, цікавим є визначення вищенаведеного поняття з точки зору філософії та логіки. Зокрема, авторський колектив філософського енциклопедичного словника зауважує, що засада – це достатня і (або) необхідна умова для чого-небудь: буття, пізнання, думки, діяльності. Наприклад, необхідні (але не достатні) засади матеріальних явищ – закони природи; достатні (але не необхідні) засади вчинків – їх мотиви; достатні засади суджень – інші судження (посилки) або досвід. Існують різні рівні, глибина засад. У сфері дедукції останніми засадами є логічні закони: кожен з них обґрунтовує логічно правильний зв'язок суджень; тому, щоб обґрунтувати будь-який зв'язок суджень, треба привести її до форми логічного закону. Разом з тим вибір логічних законів сам потребує засад, які можуть і не належати логіці. Звичайно, неможливість вказати засаду для будь-якого судження не є ще свідченням хибності цього судження, якщо тільки сама ця неможливість, у свою чергу, не обґрунтована логічно. Останнім, однак, часто нехтують, задовольняючись суб'єктивною впевненістю у від-

сутності засад. Тому нерідкі випадки, коли положення, що вважалися протягом довгого часу помилковими, отримували потім достатні засади їх істинності. У цьому, зокрема, проявляється об'єктивний характер засад, а також і закону необхідності засад, у якого в логіці (класичної, інтуїціоністської і мінімальної) є важливий формальний аналог – теорема: якщо при допущенні судження заперечується наявність у нього достатніх засад, то допущене судження хибне [9, с. 452]. Таким чином, категорія "засада" характеризує визначальність, основоположність, загальнотеоретичну важливість досліджуваного явища.

Стосовно такої складової досліджуваного поняття як "правові", то з точки зору семантики вищенаведене слово тлумачать як те, що стосується права [1, с. 1101]. Отже, семантично дане поняття пов'язане з категорією "право", яке, у свою чергу, є доволі складним і багатоаспектним явищем. Зокрема, як зауважує авторський колектив сучасної правової енциклопедії, право, як і держава, – категорія історична. Вона виникає лише на певному етапі розвитку людства, водночас з виникненням держави, за допомогою якої економічно пануючий клас намагається зміцнити своє панування [8, с. 261]. Зокрема, в родовому суспільстві взаємини людей регулювалися головним чином звичаями. З утворенням держав виникла необхідність у державно-владному регулюванні суспільних відносин за допомогою права. Спочатку роль державної влади зводилася переважно до санкціонування звичаїв (звичаєве право), надання загальнообов'язкового характеру певним релігійним нормам тощо. Але поступово правотворча діяльність стає монополією держави в особі її спеціальних законодавчих органів і судів (прецедентне право). Держава відіграє особливу конститутивну роль щодо права, бо тільки вона здатна забезпечити загальнообов'язковість соціальних норм у масштабах усього суспільства. Саме в цьому полягає головна відмінність права від норм моралі й інших неправових норм, які не забезпечуються методами державного примусу [12, с. 5]. Більше того, цілком справедливим є зауваження авторського колективу навчального посібнику "Загальна теорія держави та права" стосовно того, що термін "право"

вживається в процесі спілкування людей досить часто, відображаючи при цьому різні аспекти їхнього суспільного життя. При цьому самі вчені визначають досліджуване поняття як сукупність особливих норм, що характеризується формальністю, визначеністю, формулює права й обов'язки, які встановлюються (санкціонуються), гарантуються й охороняються державою [2, с. 100, 105]. Досліджувану категорію також часто використовують у філософських колах задля позначення важливих аспектів суспільного життя. Зокрема, вітчизняний учений В. Л. Петрушенко в своєму філософському словнику зазначає, що право виступає одним із провідних регуляторів людської суспільної життєдіяльності, неодмінною складовою соціального способу людської життєдіяльності й особливою сферою професійної діяльності, що виникає на ґрунті забезпечення зазначеної складової життєдіяльності [3, с. 163]. Автори філософського енциклопедичного словника вважають, що право є системою загальнообов'язкових соціальних норм, а також відносин, закріплених державою за допомогою цих норм та охоронюваних нею. Право включає також права, обов'язки та свободи людини й громадянина, що визначає правовий статус особистості. З наявністю прав у суспільстві нерозривно пов'язана особлива форма суспільної свідомості – правосвідомість. Виступаючи як важливе й необхідне знаряддя державного управління, як форма реалізації державної політики, право одночасно є важливим показником положення особистості в суспільстві та державі. Права, свободи й обов'язки людини та громадянина виступають важливою складовою частиною права, значно важливою задля оцінки розвиненості та демократичності правової системи. Наявність права означає, що велике коло суспільних відносин приймає характер правових відносин, у яких їх учасники є носіями юридичних прав та обов'язків [9, с. 501]. Окрім цього, у філософських колах право визначають як органічно пов'язане із природними та соціальними характеристиками людини: у фізичному плані людина має просторово-часові обмеження, тілесність, що включає людину в численні зв'язки та породжує матеріальні та вітальні потреби, а тому люди взаємно доповнюють

та взаємно обмежують одне одного, взаємно створюють спільні блага та взаємно претендують на володіння ними в сприятливому для себе варіанті [10, с. 163].

Якщо ж проаналізувати юридичні позиції щодо сприйняття поняття “право”, що з огляду на специфіку нашого дослідження, а саме його юридичну спрямованість, представляє для нас найбільший інтерес, слід зазначити, що юридичне право в науково-правових колах називають спеціально-соціальним, тобто таким, що є наслідком державної діяльності, втіленням волевиявлення держави – приписи законів; принципи та норми ратифікованих міжнародних договорів; судові рішення, що стали прецедентами; санкціоновані правові норми-звичаї тощо [7, с. 235]. Як зауважують у юридичній енциклопедичній літературі, право є системою соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання та виконання яких забезпечується державою. Право має ключове значення в регулюванні правопорядку на національному та міжнародному рівнях [12, с. 5]. Зазначимо, що з урахуванням того, що в нашому випадку “право” характеризує й визначає засади діяльності господарських судів, воно в такому разі буде виступати не суб'єктивною, тобто такою, що визнається за наведеними органами, а об'єктивною категорією, тобто об'єктивним правом. Як зауважує О. Ф. Скакун у своєму підручнику “Теорія держави і права”, об'єктивне юридичне право є системою діючих у державі правових норм і принципів, що встановлені (чи визнані) державою як регулятор суспільних відносин і забезпечені нею, які одержали об'єктивізацію в офіційних державних актах, тому незалежні від індивідуального інтересу (волі) та свідомості суб'єкта права (окрім “автора” цих норм) [7, с. 235]. Отже, можна стверджувати, що правові засади діяльності господарських судів знаходять свій вираз у положеннях офіційних актів, які в науково-правових колах прийнято називати нормативно-правовими.

Так, як зауважує Є. М. Попович під час дослідження особливостей наглядової та контрольної діяльності за дотриманням трудового законодавства, нормативно-правовий акт є широким комплексом актів правотворчості, прийнятих органами законодавчої, ви-

конавчої, а іноді й судової влади. При цьому вчений звертає увагу на те, що нормативно-правовими актами вони називаються тому, що містять норми права. По суті, наголошує науковець, дане поняття є синонімом поняття “законодавство” в широкому значенні [4, с. 70]. Зазначимо, що ми не погоджуємося з вищенаведеною позицією. По-перше, нормативно-правовий акт не може бути комплексом актів у зв’язку із тим, що він є єдиною категорією. Так, наприклад, закон є нормативно-правовим актом. У свою чергу, сукупність або комплекс законів не можуть бути визначені як закон. Звичайно мова може йти про систематизацію законів за допомогою такого методу як кодифікація, але в будь-якому випадку в кінцевому результаті реалізації зазначеного методу будемо мати один кодифікований акт – кодекс. По-друге, поняття “нормативно-правовий акт” аж ніяк не може бути синонімом поняттю “законодавства” навіть у його найширшому значенні, так як останнє і є сукупністю нормативно-правових актів. Можливо, в наведеному випадку вчений мав на увазі, що нормативно-правовий акт є синонімом поняттю “акт законодавства” або ж “законодавчий акт”. На підтримку своєї позиції наведемо Рішення Конституційного суду “у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну “законодавство”)” від 9 липня 1998 року № 12-рп/98. Так, у своєму рішенні наведений вище орган конституційної юрисдикції зауважує, що особливістю правового регулювання трудових відносин є те, що вони регламентуються розгалуженою системою нормативних актів, прийнятих органами різних рівнів, у тому числі за участю трудових колективів та профспілок. Найбільш соціально важлива частина трудових відносин, яка охоплюється конституційним поняттям “за-сади регулювання праці і зайнятості”, визначається лише законом, решта – законами, по-становами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, актами центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, генеральними, галузевими,

регіональними, тарифними та іншими угодами, які укладаються на дво-, тристоронній основі між представниками працівників та роботодавців і компетентним державним органом, а також актами (договорами), прийнятими на підприємстві, в установі, організації власником або уповноваженим ним органом самостійно, разом чи за погодженням з трудовим колективом або профспілковим комітетом. Підсумовуючи, Конституційний Суд України зауважив, що термін “законодавство”, що вживається в положеннях КЗпП України, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети та постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень і відповідно до Конституції України та законів України [6]. Отже, слід погодитись з позицією, що нормативно-правовий акт – це офіційний акт-документ уповноважених суб’єктів правотворчості, що встановлює (змінює, скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин. При цьому до ознак нормативно-правового акта слід віднести те, що він: приймається чи санкціонується уповноваженими органами державної влади (правотворчими органами) або народом (референдум); завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) діючі, чітко формулює зміст юридичних прав та обов’язків; відповідає Конституції України, міжнародним договорам держави, не суперечить актам вищої юридичної сили; приймається у формах, встановлених для кожного з суб’єктів правотворчості Конституцією України, а також законами про нормативно-правові акти; складається з додержання правил нормотворчої техніки – має форму письмового акта-документа та суворо визначені реквізити; приймається з додержанням визначеної процедури; доводиться до відома населення у встановленому законом порядку – публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов’язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка [7, с. 446].

АНОТАЦІЯ

Розглянуто існуючі у правознавстві погляди на зміст та сутність поняття “правові засади”, акцентовано увагу на його складових: “засади” та “право”. Наголошено на тому, що категорія “засади” є визначальною складовою досліджуваного явища та передбачає його основоположність, загальнотеоретичну важливість. З’ясовано, що “право” як характеризуюча складова є складним і багатограним поняттям, використовується для позначення багатьох аспектів суспільного життя. Наголошено, що у випадку, який розглядається в представленому дослідженні, категорія право має об’єктивний характер, оскільки не залежить від волевиявлення господарських судів, а походить з правових приписів. Надано авторське бачення сутності поняття “правові засади діяльності господарських судів”.

Висновки

Таким чином, аналіз вищенаведених положень надає змогу дійти до висновку стосовно того, що правові засади діяльності господарських судів є визначеними в нормативно-правових актах, а тому санкціоновані й забезпечені уповноваженими державою органами, непорушні правила діяльності місцевих, апеляційних та касаційного господарського суду щодо захисту порушених або оспорюваних прав й охоронюваних законом інтересів суб’єктів підприємницької діяльності, вжиття заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, а також діяльності, пов’язаної із організацією господарського судочинства.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
2. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та інші; За ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
3. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентеції. – Львів : “Магнолія 2006”, 2011. – 352 с.
4. Попович Є. М. Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства України :

SUMMARY

The existing jurisprudence in the views on the content and nature of the concept of “legal basis”, accented attention to his constituents: “basics” and “right”. It is noted that the category of “the basics” is a defining part of the investigated phenomenon and provides its osnovopolozhnost, general theoretical importance. It was found that the “right” as a characterizing element is a complex and multifaceted concept that is used to describe many aspects of public life. It is noted that in this case the category of “right” is objective in nature, because it does not depend on the will of the economic courts, and the like of the legal regulations. Courtesy of the author’s vision of the essence of the notion of “legal basis of economic courts.”

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Попович Євген Миколайович. – Х., 2003. – 192 с.

5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну “законодавство”) : від 9 лип. 1998 р. : Справа № 12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – стор. 59.

7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник; видання 2-е, перероблене і доповнене] / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.

8. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, В. С. Ковальський [та ін.]; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.

9. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989 – 815 с.

10. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 576 с.

11. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – . – Т. 4 : Н – П. – К.: Вид-во “Юридична думка”, 2002. – 720 с.

12. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – . – Т. 5 : П – С. – К.: Вид-во “Юридична думка”, 2003. – 736 с.